

נספח: סוגיית "תמן תנינן" – ירושלמי שבת ז א, ט ע"א-ע"ב

מבוא

בביאורנו לסוגיות הראשונות של פרק כלל גדול עסקנו בדין "חילוק שבתות", ובמיוחד בשאלת יחס הירושלמי להלכה זו. בהקשר הדיון הזה נזכרה סוגיית הירושלמי שבת פ"ז ה"א ט ע"א-ע"ב, המוסבת על משנת כריתות ג י ("תמן תנינן: אמר רבי עקיבא שאלתי את רבי אליעזר העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת מה הוא" וכו'). אמנם המשנה בכריתות קשורה לתולדות ההלכות הכלולות במשנת כלל גדול, כפי שנתבאר בביאור למשנה הראשונה לעיל. אולם, בכל זאת העיון במשנה זו ובסוגיית הירושלמי עליה שייך לביאור הסוגיות האחרונות של פרק שלישי ממסכת כריתות בבבלי, ואין כאן המקום להאריך בהן. עיקר ענייננו כאן הוא שאלת יחס סוגיא זו לדין "חילוק שבתות" ותו לא. אולם, שאלה צנועה זו תלויה בשאלת נוסח הסוגיא, ולבירור שאלה זו נקדיש את הדיונים הבאים.

על סוגיא זו בירושלמי כתב ליברמן¹ בירושלמי כפשוטו (עמ' 120): "סוגיא זו היא אחת מן הקשות והסתומות ביותר בתלמוד הירושלמי, והיא מלאה סתירות וניגודים (וגם שיבושים), והמפרשים סיבכו אותה עוד יותר ע"י שרצו להשוות אותה עם שיטות הבבלי בכריתות". ואמנם, לפי דרכו של ליברמן בהגהת סוגיא זו ובביאורה אכן קיימות סתירות בין ההנחות העומדות ביסוד מהלכי הסוגיא הראשונים לבין אלו העומדות ביסוד מהלכיה האחרונים, וגם שינויים קיצוניים בפירוש לשונות זהים המופיעים בשלביה השונים. ליברמן כתב את דבריו אלה בשנת תרצ"ה, והשפעתם ניכרת היטב גם בעבודתם של חוקרים שפעלו עשרות שנים לאחר מכן, דוגמת א' גודלברג בביאורו למשנה שבת ומהדורת זוסמן של הירושלמי שיצאה לאור באחרונה. אולם, בשנת ת"ש יצא לאור ספרו של זאב וואלף רבינוביץ – "שערי תורת ארץ ישראל" – ובו הוא הציע דרך אחרת בהגהת הסוגיא ובהבנתה, ולפי דרכו אין סוגיא זו "מלאה סתירות וניגודים" כפי שטען ליברמן, ואף השיבושים בה נתבארו (בעיקר) כשיבוש אחד בלבד, שהביא לשרשרת של הגהות מוטעות של מעתיקי ומדפיסי הירושלמי. בביאורנו לעיל אימצנו את עיקרי דברי רבינוביץ (אם לא את כל הגהותיו ופירושו), ולהלן נציע את השיקולים שהביאו לידי מסקנה זו. נתחיל עם הצעת הנוסח "המוגה" של סוגיית הירושלמי על פי דרכו של שערי תורת ארץ ישראל, בהשוואה לנוסח כ"י לידן.

1 המקורות לנוסח סוגיית הירושלמי, וכן לדברי החוקרים שעסקו בבירור הנוסח שלה הם: כ"י לידן, מהדורת פקסמיליה עמ' 345; גנזי שכטר כ"א עמ' 440–442; מהדורת זוסמן עמ' 402²⁶–304³³; י"ץ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה עמ' 59–62; ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו עמ' 120–124; ז"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ ישראל עמ' 166–167; א' גודלברג, פירוש למשנה שבת עמ' 130–134.

הנוסח המוגה של סוגיית "תמן תנינן" בהשוואה לנוסח כתב יד ליידין

כדי להקל על הקורא, בדיונים הבאים – העוסקים בבעיות רבות בקביעת נוסח הסוגיא, ואף במבנה הסוגיא כמכלול ספרותי – נביא כאן את לשון הסוגיא במלואה (חוץ מלשון משנת כריתות העומדת בראשה) על פי כ"י ליידין ולידו הנוסח המוגה, בעיקר על פי ספר שערי תורת ארץ ישראל עמ' 166–167. האותיות המובלטות המופיעות בתור הימני מציינות את ההגהות החשובות שהוצעו לשם תיקון שיבושי נוסח כתב יד ליידין:

[המהלך הראשון]

נוסח כ"י ליידין	הנוסח המוגה
ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין בזדון שבת ובשגגת מלאכות שא(י)לו	[א] ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו.
בדה תנינן מלאכות הרבה לא על השבתות הוא מתחייב	[2] בדה תנינן מלאכות הרבה?! לא על השבתות הוא מתחייב?
רבא בשם רב חסדא אמ' בשגגת שבת ובזדון מלאכות שא(י)לו	[3] [ב] רבא בשם רב חסדא אמ': בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו.
נוסח כ"י ליידין	הנוסח המוגה
בדה תנינן שבתות הרבה לא על המלאכות מתחייב	[4] בדה תנינן שבתות הרבה?! לא על המלאכות הוא מתחייב?

[המהלך השני]

הא ר' זעירא בשם רב חסדא אמ' ר' אילא ור' שמע' בן לקיש תריהון אמרין בזדון שבת ובשגגת מלאכות שא(י)לו	[5] [א] הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו.
הודי ליה והוא לא הודי	[6] הודי ליה לא הודי ליה?
מן מה דמר ר' שמואל ר' אבהו בשם ר' יוסי ביר' חנינה כל הדא היל' כר' ליעזר ברם כרבנן אינו חייב אלא אחת	[7] מן מה דמר ר' שמואל ר' אבהו בשם ר' יוסי ביר' חנינה: כל הדא הילכתא כר' ליעזר, ברם כרבנן אינו חייב אלא אחת.
הדא אמרה דלא הודי ליה	[8] הדא אמרה דלא הודי ליה.
הווי ר' בא בשם רב חסדא אם בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו	[9] [ב] הא ר' בא בשם רב חסדא אמ': בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו.
הודי ליה לא הודי ליה	[10] הודי ליה לא הודי ליה?
אמ' ר' זעירא קומי ר' יסא מתנית' אמרה דלא הודי ליה	[11] אמ' ר' זעירא קומי ר' יסא: מתניתא אמרה דלא הודי ליה,

הנוסח המוגה

נוסח כ"י ליידין

[12] דתני יודע אני שהיא שבת ויודע אני שהיא מלאכה אבל איני יודע אם מלאכה היא זו שחייבין עליה כרת אם מעניין אבות מלאכות עשה חייב על כל מלאכה ומלאכה אם מעניין מלאכה אחת עשה חייב על כל העלם והעלם מפני שהן העלימות הרבה אבל אם היה העלם אחד אינו חייב אלא אחת

דתני יודע אני שהיא שבת ויודע אני שהיא מלאכה אבל איני יודע אם מלאכה היא זו שחייבין עליה כרת אם מעניין אבות מלאכות עשה חייב על כל מלאכה ומלאכה אם מעניין מלאכה אחת עשה חייב על כל העלם והעלם מפני שהן העלימות הרבה אבל אם היה העלם אחד אינו חייב אלא אחת

[13] הדא אמרה דלא הודי ליה.

מן מה דלא מתיב לה הדא אמרה דלא הודי ליה

[המהלך השלישי]

[14] [א] הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו. הא בזדון שבת ובשגגת מלאכות אף ר' אליעזר יודי לר' עקיבה שאינו חייב אלא אחת.

הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו. הא בזדון שבת ובשגגת מלאכות אף ר' אליעזר יודי לר' עקיבה שאינו חייב אלא אחת

[15] ויתיביניה ר' עקיבה – הרי מזיד בשבת ושוגג במלאכות הרי יש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שאינו חייב אלא אחת.

ויתיביניה ר' עקיבה הרי מזיד בשבת ושוגג במלאכות הרי יש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שאינו חייב אלא אחת

[16] מן מה דלא מתיב לה, הדא אמרה היא הדא היא הדא.

מן מה דלא מתיב לה הדא אמרה היא הדא היא הדא

[17] [ב] הא ר' בא בשם רב חסדא אמ' בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו. הא בשגגת שבת ובזדון מלאכות אף ר' עקיבה יודי לר' אליעזר שהוא חייב על כל אחת ואחת.

הא ר' בא בשם רב חסדא אמ' בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו. הא בשגגת שבת ובשגגת מלאכות אף ר' עקיבה יודי לר' אליעזר שהוא חייב על כל אחת ואחת

[18] ויתיביניה ר' אליעזר – הרי שוגג בשבת ומזיד במלאכות הרי אין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שהוא חייב על כל אחת ואחת.

ויתיביניה ר' אליעזר הרי שוגג בשבת ומזיד במלאכות הרי אין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שהוא חייב על כל אחת ואחת

[19] מן מה דלא מתיב ליה, הדא אמרה היא הדא היא הדא.

מן מה דלא מתיב ליה הדא אמרה היא הדא היא הדא

הנוסח המוגה

נוסח כ"י ליידין

[המהלך הרביעי]

הא ר' בא בשם רב חסדא אמ' בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו ולא משום שגגת שבת את תופסו

[20] [א] הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו. ולא משום שגגת שבת את תופסו?

ר' חזקיה בשם ר' בא שנים שאלו מזיד בשבת ושוגג ~~ומזיד~~ במלאכות שיהא (ע) חייב על כל אחת ואחת שוגג בשבת ומזיד במלאכות מהו לעשות את התולדות כעיקר

[21] ר' חזקיה בשם ר' בא: שנים שאלו – שוגג בשבת ומזיד במלאכות, מהו שיהא חייב על כל אחת ואחת? מזיד בשבת ושוגג במלאכות, מהו לעשות את התולדות כעיקר?

אמ' ר' יעקב בר דסיי ותניי דבית ר' כן העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת מהו חייב אחת על כולם או אחת על כל אחת ואחת מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת הדא היא מזיד בשבת ושוגג במלאכות שבתות הרבה מעין מלאכה אחת הדא היא ~~מזיד~~ [שוגג] בשבת ~~ושוגג~~ [ומזיד] במלאכות

[22] אמ' ר' יעקב בר דסיי ותניי דבית ר' כן – העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת מהו? חייב אחת על כולם, או אחת על כל אחת ואחת? מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת הדא היא מזיד בשבת ושוגג במלאכות; שבתות הרבה הדא היא שוגג בשבת ומזיד במלאכות

הא ר' זעירא בשם רב חסדא ור' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו ויש אדם מתחייב על הזדון? את נותן שגגת מלאכות על זדון שבת.

[23] [ב] הא ר' בא בשם רב חסדא אמ' בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו. ויש אדם מתחייב על הזדון? את נותן שגגת מלאכות על זדון שבת.

ודכוותה שוגג בשבת ומזיד במלאכה את נותן שגגת שבת על זדון מלאכות לחייב על כל אחת ואחת.

[24] ודכוותה שוגג בשבת ומזיד במלאכה את נותן שגגת שבת על זדון מלאכות לחייב על כל אחת ואחת.

מניין שנוסח כתב יד ליידין משובש?

כמובן, השאלה הראשונה שעלינו לשאול היא, מניין לנו שנוסח כתב יד ליידין בסוגיא זו משובש. אם יתברר שהוא אכן משובש, אז – ורק אז – יהיה מקום לדון בשאלה השניה, דהיינו הדרכים השונות שבהן ניתן לתקנו. והנה מתוך עיון ראשוני בלבד במהלך השלישי של סוגיית הירושלמי ניתן להוכיח שישנו שיבוש אחד יסודי בנוסח הסוגיא, ומתוך הוכחה זו ניתן לראות גם כן שישנן שתי דרכים – ורק שתי דרכים – לתקנו. הנה לשון המהלך השלישי של סוגיא, יחד עם הגהותיו של ליברמן, ליד הגהות רבינוביץ:

הנוסח המוגה (רבינוביץ)	הגהות ליברמן	נוסח כ"י ליידין
[14] הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו. הא בזדון שבת ובשגגת מלאכות אף ר' אליעזר יודי לר' עקיבה שאינו חייב אלא אחת	הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו הא בשגגת שבת ובזדון מלאכות אף ר' אליעזר יודי לר' עקיבה שאינו חייב אלא אחת	הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו הא בשגגת שבת ובזדון מלאכות אף ר' אליעזר יודי לר' עקיבה שאינו חייב אלא אחת
[15] ויתיביניה ר' עקיבה הרי מזיד בשבת ושוגג במלאכות הרי יש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שאינו חייב אלא אחת	ויתיביניה ר' עקיבה הרי שוגג בשבת ומזיד במלאכות הרי יש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שאינו חייב אלא אחת	ויתיביניה ר' עקיבה הרי מזיד בשבת ושוגג במלאכות הרי יש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שאינו חייב אלא אחת
[16] מן מה דלא מתיב לה הדא אמרה היא הדא היא הדא	מן מה דלא מתיב לה הדא אמרה היא הדא היא הדא	מן מה דלא מתיב לה הדא אמרה היא הדא היא הדא
[17] הא ר' בא בשם רב חסדא אמ' בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו. הא בשגגת שבת ובזדון מלאכות אף ר' עקיבה יודי לר' אליעזר שהוא חייב על כל אחת ואחת	הא ר' בא בשם רב חסדא אמ' בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו הא בזדון שבת ובשגגת מלאכות אף ר' עקיבה יודי לר' אליעזר שהוא חייב על כל אחת ואחת	הא ר' בא בשם רב חסדא אמ' בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו הא בזדון שבת ובשגגת מלאכות אף ר' עקיבה יודי לר' אליעזר שהוא חייב על כל אחת ואחת
[18] ויתיביניה ר' אליעזר הרי שוגג בשבת ומזיד במלאכות הרי אין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שהוא חייב על כל אחת ואחת	ויתיביניה ר' אליעזר הרי מזיד בשבת ושוגג במלאכות הרי אין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שהוא חייב על כל אחת ואחת	ויתיביניה ר' אליעזר הרי שוגג בשבת ומזיד במלאכות הרי אין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה ואת מודי לי שהוא חייב על כל אחת ואחת
[19] מן מה דלא מתיב ליה הדא אמרה היא הדא היא הדא	מן מה דלא מתיב ליה הדא אמרה היא הדא היא הדא	מן מה דלא מתיב ליה הדא אמרה היא הדא היא הדא

לפי נוסח כ"י ליידין [14] ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש אמרו ששאלת ר' עקיבה אל ר' אליעזר היתה בנוגע למקרה של זדון שבת ושגגת מלאכות. מכאן מדייק הירושלמי בהמשך פיסקא [14] שבמקרה הנגדי – שגגת שבת וזדון מלאכות – אף ר' אליעזר יודה לר' עקיבה שאינו חייב אלא אחת. על סמך מסקנה זו מציע הירושלמי [15] שר' עקיבה היה יכול להקשות על ר' אליעזר "הרי מזיד בשבת ושוגג במלאכות, הרי יש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה – ואת מודי ליה שאינו חייב אלא אחת". אולם בפיסקא [14] קבע הירושלמי (לפי נוסח כ"י ליידין) שהמקרה שבו מודה ר' אליעזר לר' עקיבה הוא בשגגת שבת ובזדון מלאכות, ולא

בזדון שבת ובשגגת מלאכות. נוסח פיסקא [14] בכתב יד ליידן הוא אמנם עיקבי לכשעצמו, ואף נוסח פיסקא [15] בכתב יד ליידן הוא עיקבי לכשעצמו. אולם נוסח פיסקא [14] בכתב יד ליידן עומד בסתירה גמורה נוסח פיסקא [15] בכתב יד ליידן. אם רבי אליעזר הודה לרבי עקיבה במקרה של שגגת שבת וזדון מלאכות, כנוסח פיסקא [14], יתברר שנוסח פיסקא [15] משובש הוא. מאידך, אם רבי אליעזר הודה לרבי עקיבה במקרה של זדון שבת ושגגת מלאכות, כנוסח פיסקא [15], יתברר שנוסח פיסקא [14] משובש הוא.

מצב זה ממש נמצא בפיסקאות [17-18] של הסוגיא. לפי נוסח כ"י ליידן [17] ר' בא בשם רב חסדא אמר ששאלת ר' עקיבה אל ר' אליעזר היתה בנוגע למקרה של שגגת שבת וזדון מלאכות. מכאן מדייק הירושלמי בהמשך פיסקא [17] שבמקרה הנגדי – זדון שבת ושגגת מלאכות – אף ר' עקיבה יודה לר' אליעזר שהוא חייב על כל אחת ואחת. שוב על סמך מסקנה זו מציע הירושלמי [18] שר' אליעזר היה יכול להקשות על ר' עקיבה "הרי שוגג בשבת מזיד במלאכות, הרי אין בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה – ואת מודי לי שהוא חייב על כל אחת ואחת". אולם בפיסקא [17] קבע הירושלמי שר' עקיבה מודה לר' אליעזר בזדון שבת ובשגגת מלאכות, ולא בשגגת שבת ובזדון מלאכות. הנה שוב אותה סתירה ממש בין נוסח פיסקא [17] לבין נוסח פיסקא [18], ובעל כורחנו לומר שנוסח אחת מהן משובש. השאלה היחידה היא, כמו בפיסקאות [14-15] לעיל: איזו פיסקא משובשת ואיזו מתוקנת. ברור שאין כאן שתי שאלות, אלא שאלה אחת בלבד, שהרי אם מגיהים את נוסח פיסקא [15], חייבים להגיה אף את נוסח פיסקא [18] בהתאם; ואם מגיהים את נוסח פיסקא [14], חייבים להגיה את נוסח פיסקא [17] בהתאם, שהרי הא בהא תליא.

כפי שנתבאר מהשוואת הנוסחים השונים לעיל, ליברמן אימץ את האופציה הראשונה – הוא קיים את נוסח כתב יד ליידן בפיסקאות [14] ו-[17], והגיה את נוסח פיסקאות [15] ו-[18]. לעומת זאת, רבינוביץ אימץ את האופציה השנייה – הוא קיים את נוסח כתב יד ליידן בפיסקאות [15] ו-[18], והגיה את נוסח פיסקאות [14] ו-[17]. אופייה של הבעיה הטקסטואלית כאן הוא חד-משמעי, ובעקבות כך דרכי תיקונה אף הן חד – משמעויות: אפשר לתקן את הנוסח המשובש של כתב יד ליידן במהלך השלישי של הסוגיא בשתי דרכים בלבד – זו של ליברמן או זו של רבינוביץ. בשלב הזה שתי הדרכים האלו שקולות הן, ואי אפשר להכריע ביניהן.

תיקוני הנוסח בתוך כתב יד ליידן בפיסקאות [21-22]

בדיון הקודם ראינו את הסתירות שבמהלך השלישי של סוגיית הירושלמי, לפי נוסח כתב יד ליידן, והגענו למסקנה שסופר כתב יד ליידן, או אחד מאבותיו, טעה בעתקת הלשוניות "שגגת שבת וזדון מלאכות", "זדון שבת ושגגת מלאכות", וכדומה – החזורים על עצמם פעמים רבות בסוגיא – והחליף "זדון" במקום "שגגת", וכן להיפך, במקומות שונים. טעות קלה זו מובנת היטב לכל מי שנתנסה בהעתקת סוגיא ארוכה וסבוכה כזאת. מסקנה זו מתחזקת מהעיון בנוסח כתב יד ליידן בפיסקאות [21-22], שהרי בהן השאיר הסופר עדויות ברורות להחלפות כאלו, ואף להתלבטויותיו באשר לקביעת הנוסח הנכון. הנה נוסח כתב יד ליידן, ליד הנוסח המוגה, המוסכם הפעם על דעתם של ליברמן ושל רבינוביץ, ואף של אפשטיין במבוא לנוסח המשנה עמ' 59:

הנוסח המוגה	נוסח כ"י ליידן
[21] ר' חזקיה בשם ר' בא: שתיים שאלו – שוגג בשבת ומזיד במלאכות, מהו שיהא חייב על כל אחת ואחת? מזיד בשבת ושוגג במלאכות, מהו לעשות את התולדות כעיקר?	ר' חזקיה בשם ר' בא שתיים שאלו מזיד בשבת ושוגג ומזיד במלאכות שיהא (ע) חייב על כל אחת ואחת שוגג בשבת ומזיד במלאכות מהו לעשות את התולדות כעיקר

אמ' ר' יעקב בר דסיי ותניי דבית ר' כן העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת מהו חייב אחת על כולם או אחת על כל אחת ואחת מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת הדא היא מזיד בשבת ושוגג במלאכות שבתות הרבה מעין מלאכה אחת הדא היא מזיד [שוגג] בשבת ושוגג [ומזיד] במלאכות

[22] אמ' ר' יעקב בר דסיי ותניי דבית ר' כן – העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת מהו? חייב אחת על כולם, או אחת על כל אחת ואחת? מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת הדא היא מזיד בשבת ושוגג במלאכות; שבתות הרבה הדא היא שוגג בשבת ומזיד במלאכות

בפיסקא [21] העתיק סופר כתב היד גירסא כפולה "ושוגג ומזיד", ואף חזר ומחק את המלה "ומזיד". גם בסוף פיסקא [22] כתב הסופר "מזיד בשבת ושוגג במלאכות", ואז חזר ותיקן "שוגג" בשבת [ומזיד] במלאכות". במקרה האחרון אישרו החוקרים את הכרעתו, ואילו במקרה הראשון חלקו על דעתו, וקיימו את הגירסא השניה שבגירסא הכפולה ("ומזיד במלאכות"), והגיהו את לשון שאר הפיסקא בהתאם.

ביאור המונח "בדה תנין" במהלך הראשון

במהלך הראשון [1–4] של הסוגיא קיימו ליברמן ואפשטיין את נוסח כתב יד לידן בפיסקאות [1] ר[3]:²

הנוסח המוגה (רבינוביץ)	נוסח כ"י לידן = ליברמן ואפשטיין
[1] [א] ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו.	ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין בזדון שבת ובשגגת מלאכות שא(י)לו
[2] בדה תנין מלאכות הרבה?! לא על השבתות הוא מתחייב?	בדה תנין מלאכות הרבה לא על השבתות הוא מתחייב
[3] [ב] רבא בשם רב חסדא אמ': בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו.	רבא בשם רב חסדא אמ' בשגגת שבת ובזדון מלאכות שא(י)לו
[4] בדה תנין שבתות הרבה?! לא על המלאכות הוא מתחייב?	בדה תנין שבתות הרבה לא על המלאכות מתחייב

אמנם הסכימו ליברמן ואפשטיין בנוגע לנוסח הסוגיא כאן, אבל נחלקו הם בפירוש הלשון "בדה תנין" המופיע בו. אפשטיין כתב (עמ' 59 הע' 3) "כרגיל 'בדה תנין' שאלה היא ... אבל כאן בוודאי בניחותא היא". כלומר, ברי ליה לאפשטיין שכוונת השאלה "בזדון שבת ובשגגת מלאכות" בפיסקא [1] היא: "מהו לעשות את התולדות כעיקר", כפי שנתברר בפיסקא [21] במהלך הרביעי להלן (השווה הדיון בנוסח פיסקא זו לעיל). וכן היא דעתו בנוגע לכוונת השאלה "בשגגת שבת ובזדון מלאכות" בפיסקא [3], שהיא: "מהו שיהא חייב על כל אחת ואחת [= שבת ושבת]", משום שבוודאי חייבים על שבתות במקרה של שגגת שבת, ועל מלאכות במקרה של שגגת מלאכות. בעקבות פרשנות זו נאלץ אפשטיין לפרש את הלשון "בדה תנין" מלאכות הרבה – לא על השבתות הוא מתחייב" בפיסקא [2] בניחותא, כלומר: "משום כך שנינו במשנה 'מלאכות הרבה', משום שאכן איננו מתחייב על שבתות אלא על מלאכות, שהרי 'בזדון שבת

2 החלטת זו תואמת את החלטת ליברמן לקיים את נוסח כתב היד בפיסקאות [14] ר[17] שנידונה לעיל, שהרי החלק הראשון של פיסקאות אלו אינו אלא ציטוט של לשונות פיסקאות [1] ר[3] כאן.

ובשגגת מלאכות' עסיקין"; וגם פירש את הלשון "בדה תנינן 'שבתות הרבה' – לא על המלאכות מתחייב" בפסקא [4] בניחותא, כלומר: "משום כך שנינו במשנה 'שבתות הרבה' משום שאכן איננו מתחייב על מלאכות אלא על שבתות, שהרי 'בשגגת שבת ובזדון מלאכות' עסיקין".

לעומת זאת, ליברמן הכריע שאף כאן יש לפרש את הלשון "בדה תנינן" בהתאם למשמעותו בכל מקום, כלומר כשאלה. לשון הירושלמי "לא על השבתות הוא מתחייב" בפסקא [2] מתפרש, אפוא, בתמיהה, כלומר: "אכן הוא אינו מתחייב אלא על שבתות". אולם, לפי נוסח כתב יד לידן האוקימתא של קושיא זו היא "בזדון שבת ובשגגת מלאכות" [1], ולכן נאלץ ליברמן לפרש את לשון הירושלמי כאן ("בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו") שכוונת השאלה היא "אם חייב על כל שבת מכיוון שהם גופים מוחלקים". אולם בפסקא [21] במהלך הרביעי של הסוגיא להלן נתברר שכוונת השאלה באוקימתא זו ("מזיד בשבת ושוגג במלאכות") היא: "מהו לעשות את התולדות כעיקר". כמו כן, על סמך ביאורו ללשון "בדה תנינן" פסקא [4], נאלץ ליברמן לפרש גם לשון הירושלמי "לא על מלאכות מתחייב" בפסקא [4] בתמיהה, כלומר: "אכן הוא אינו מתחייב אלא על מלאכות". אבל שוב קושיא זו נאמרה "בשגגת שבת ובזדון מלאכות", לפי נוסח כתב יד לידן של פסקא [3]. וכתב ליברמן שכוונת השאלה באוקימתא זו ("בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו") היא: "אם עשה כמה מלאכות בהעלם שבת אם הוא חייב שתים שהם כמו גופים מוחלקים", ושוב עומד פירוש השאלה כאן בסתירה לפירושה במהלך הרביעי להלן, ששם נתברר שהכוונת השאלה באוקימתא זו ("שוגג בשבת ומזיד במלאכות") היא: "מהו שיהא חייב על כל אחת ואחת [= שבת ושבת]".

נתברר, אפוא, שחלק לא קטן מן "הניגודים והסתירות" שבסוגיא זו לפי שיטת ליברמן נובעים משתי הכרעותיו אלו בתחילת הסוגיא. מצד אחד הוא פירש את הלשון "בדה תנינן" בפסקאות [2] ו-[4] כפשוטו, וכשאלה. מצד שני הוא קיים את נוסח כתב יד לידן בפסקאות [1] ו-[3]. ההכרעה הראשונה נראית לכאורה מוצדקת למדי. לעומת זאת, נתברר בדיון לעיל במהלך השלישי שההכרעה השנייה הזאת אינה אלא אפשרות אחת בלבד, ומהעיון במהלך הראשון כאן נתברר שאפשרות זו אינה בהכרח האפשרות המועדפת, שהרי לפי נוסח הסוגיא שהציע רבינוביץ, אפשר לפרש את המונח "בדה תנינן" כפשוטו (כמו ליברמן), וגם לפרש את כוונת השאלות בראש הסוגיא כפשוטן, ובהתאם לפירושן בסוף הסוגיא (כמו אפשטיין).

האם פסקא [12] במהלך השני של הסוגיא היא "עניין אחר ואינו שייך למעלה"?

הנה נוסח פסקאות [9–13], מהמהלך השני של סוגיית הירושלמי:

הנוסח המוגה (רבינוביץ)	הגהות ליברמן	נוסח כ"י לידן
[9] הא ר' בא בשם רב חסדא אמ': בזדון שבת ובשגגת מלאכות שאלו	הא ר' בא בשם רב חסדא אם בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו	הווי ר' בא בשם רב חסדא אם בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו
[10] הודי ליה לא הודי ליה	הודי ליה לא הודי ליה	הודי ליה לא הודי ליה
[11] אמ' ר' זעירא קומי ר' יסא: מתניתא אמרה דלא הודי ליה	אמ' ר' זעירא קומי ר' יסא מתניתא אמרה דלא הודי ליה	אמ' ר' זעירא קומי ר' יסא מתניתא אמרה דלא הודי ליה

הנוסח המוגה (רבינוביץ)	הגהות ליברמן	נוסח כ"י ליידן
<p>[12] דתני יודע אני שהיא שבת ויודע אני שהיא מלאכה אבל איני יודע אם מלאכה היא זו שחייבין עליה כרת אם מעניין אבות מלאכות עשה חייב על כל מלאכה ומלאכה אם מעניין מלאכה אחת עשה חייב על כל העלם והעלם מפני שהן העלימות הרבה אבל אם היה העלם אחד אינו חייב אלא אחת</p>	<p>(ד)תני יודע אני שהיא שבת ויודע אני שהיא מלאכה אבל איני יודע אם מלאכה היא זו שחייבין עליה כרת אם מעניין אבות מלאכות עשה חייב על כל מלאכה ומלאכה אם מעניין מלאכה אחת עשה חייב על כל העלם והעלם מפני שהן העלימות הרבה אבל אם היה העלם אחד אינו חייב אלא אחת</p>	<p>דתני יודע אני שהיא שבת ויודע אני שהיא מלאכה אבל איני יודע אם מלאכה היא זו שחייבין עליה כרת אם מעניין אבות מלאכות עשה חייב על כל מלאכה ומלאכה אם מעניין מלאכה אחת עשה חייב על כל העלם והעלם מפני שהן העלימות הרבה אבל אם היה העלם אחד אינו חייב אלא אחת</p>
<p>[13] הדא אמרה דלא הודי ליה</p>	<p>(מן) מה דלא מתיב לה (הדא אמרה דלא הודי ליה)</p>	<p>מן מה דלא מתיב לה הדא אמרה דלא הודי ליה</p>

כתב ליברמן בירושלמי כפשוטו (עמ' 122) בנוגע לנוסח פיסקא [12]: "דתני יודע אני שהיא שבת וכו' – צ"ל תני יודע אני וכו' וזה עניין אחר ואינו שייך למעלה". הגהה זו מתחייבת מפירוש הברייתא, כפי שכתב בעצמו להלן שם: "יודע אני שהיא שבת ויודע אני שהיא מלאכה אבל איני יודע אם מלאכה היא זו שחייבין עליה כרת – כלומר זדון שבת ושגגת מלאכות". והנה ברור שאם הברייתא עוסקת "בזדון שבת ובשגגת מלאכות", כדבריו כאן, לא ייתכן שהיא קשורה לדיון הירושלמי בפיסקאות [9–11] לעיל, שהרי שם עוסקים הם "בשגגת שבת ובזדון מלאכות" – לפי נוסח כתב יד ליידן! מאותה סיבה ממש כתב בנוגע לפיסקא [13] בסוף המהלך (שם עמ' 123): "מן מה דלא מתיב לה הדא אמרה דלא הודי ליה – כל זה הוא אשגרה מלמטה ונכנס בט"ס לכאן", שהרי הלשון "הדא אמרה דלא הודי ליה" מורה שפיסקא [12] היא אכן ראייה לדיון הקודם, וזה, כמובן, לא ייתכן לפי דברי ליברמן לעיל.

אולם, לפי הנוסח המוגה (רבינוביץ) של הסוגיא, אין כל סתירה בין האוקימתא של הברייתא [12] לבין האוקימתא של הדיון לעיל [9–11], שהרי כולם עוסקים "בזדון שבת ובשגגת מלאכות", וכן אין צורך בהגהה בריש פיסקא [12]. גם בנוגע לפיסקא [13] הגהת ליברמן מיותרת בחלקה. ליברמן טען שלשון פיסקא [13] כולו "אשגרה מלמטה" הוא, כלומר גרירה מהלשונות הנמצאים בפיסקא [16] או בפיסקא [19] להלן – "מן מה דלא מתיב ליה, הדא אמרה היא הדא היא הדא". ואמנם המלים "מן מה דלא מתיב ליה" הן בוודאי אשגרה מלהלן, אולם יתר המלים שבפיסקא [13] ("הדא אמרה דלא הודי ליה") אינן נמצאות בפיסקאות אלו להלן בלבד, אלא גם בפיסקא [8], בסוף החצי הראשון של המהלך השני, וכתגובה לשאלת הירושלמי בפיסקא [6] ("הודי ליה לא הודי ליה") – ומכיון שהירושלמי שאל שאלה זהה גם בפיסקא [10] בחצי השני של המהלך השני, אפשר לצפות שהלשון "הדא אמרה דלא הודי ליה" יופיע גם בסוף החצי השני של המהלך השני של הסוגיא, כלומר בפיסקא [13].

נתברר אפוא שהכרעתו של ליברמן שיש לקיים את נוסח כתב יד ליידן של הירושלמי בפיסקאות [1] ר[3], ובכל המקומות שבהם חזרו הלשונות האלה על עצמם בהמשך הסוגיא, הביאה אף כאן להגהות מיותרות ולפירושים מאולצים. לעומת זאת, לפי שיטתו של רבינונין שני החצאים של המהלך השני מקבילים הם, כפי שניתן היה לצפות ממבנה הסוגיא במכלול ספרותי, וגם כל היסודות הנמצאים בשני חלקיו באו במקומם וכפשוטם.

ביאור הלשון "הדא הלכתא" בפסקא [7] במהלך השני של הסוגיא

עד כה עסקנו אך ורק בשאלת נוסח הירושלמי, והבאנו ראיות שונות לכך שדרכו של רבינוביץ, בעל ספר שערי תורת ארץ ישראל, עדיפה משיטתו של ליברמן בפירושו לסוגיא זו. לאור מסקנה זו, יש לחזור ולבדוק מחדש את המהלך השני של סוגיא זו, כדי לראות מהו יחסה לשאלת "חילוק שבתות".

לפי נוסח רבינוביץ לשון פסקא [5] הוא: "הא ר' זעירא בשם רב חסדא ר' אילא בשם ר' שמעון בן לקיש תריהון אמרין: בשגגת שבת ובזדון מלאכות שאלו". בפסקא הבאה [6] שאל הירושלמי אם רבי עקיבה קיבל את דעתו של רבי אליעזר ש"בשגגת שבת ובזדון מלאכות" חייבים על כל שבת ושבת, או האם עדיין החזיק בדעתו הראשונה שבמקרה זה אינו חייב אלא חטאת אחת על כל השבתות כולן. תשובת הירושלמי [7-8] לשאלה זו היא:

מן מה דמר ר' שמואל ר' אבהו בשם ר' יוסי ביר' חנינה: "כל הדא הילכתא כר' ליעזר, ברם כרבנן אינו חייב אלא אחת" – הדא אמרה דלא הודי ליה.

ופירושו, שלמדנו מדברי ר' שמואל ומדברי ר' אבהו בשם ר' יוסי ביר' חנינה, שבשגגת שבת ובזדון מלאכות אינו חייב אלא אחת, ודין "חילוק שבתות" ליתא – בהתאם לנוסח הקצר של משנת כלל גדול, כפי שנתבאר בביאור למשנה הראשונה לעיל. מכאן ש"הדא הלכתא" היא הלכה השונה את דין "חילוק שבתות" במפורש – כלומר הלכה הדומה לבבא השניה של הנוסח הארוך של משנת כלל גדול, או לבבא השניה של משנת רבי יוסי בספרא, כפי שנתבאר שם.

עד כאן דברינו בפירוש סוגיא חמורה זו במסגרת הביאור שלנו לפרק כלל גדול. פירושי שאר ענייניה, וגם השלכותיה בנוגע לקביעת נוסח המשנה בכריתות, ובנוגע להבנת סוגיות הבבלי שם, יידונו, אי"ה, בביאורנו לבבלי כריתות פרק ג.